

Norden som demografisk pioner

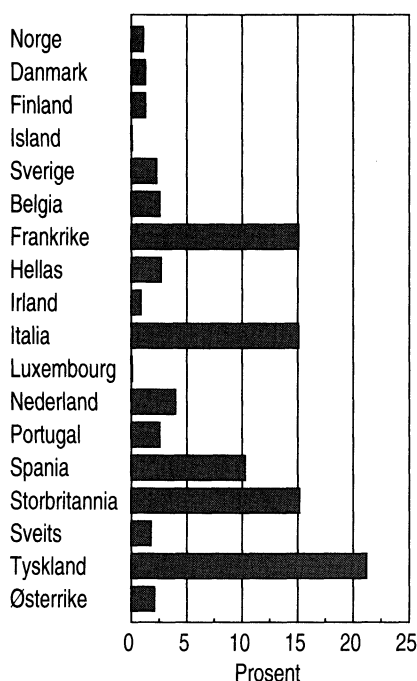
70

De nordiske land har på mange områder vært pionerer når det gjelder demografisk utvikling. Dette gjelder bl.a. fruktbarhetsutviklingen, spesielt fallet siden 1960-åra og økningen i 1980-åra, nye samlivsformer og fødsler utenfor ekteskap. Norden var også tidlig ute med moderne prevensjon, liberal abortlovgivning og registrert partnerskap. Det er få som gifter seg og mange som skilles. Spedbarnsdødeligheten er lav og levealderen høy.

Helge Brunborg¹

I demografisk forstand skiller Norden seg på mange måter fra resten av Vest-Europa. I denne artikkelen skal vi se på noen av de områder hvor vi har vært eller fortsatt er demografiske trendsetterere². Vi vil hovedsakelig holde oss til etterkrigstida og Vest-Europa, dvs. EU pluss EFTA, og til land med folketall over 1 million. Før vi går videre vil vi imidlertid minne om at de nordiske land er små og samlet utgjør bare 6 prosent av Vest-Europas folketall (se figur 1).

Figur 1: Folketallet i Vest-Europa, 1993

Kilde: Council of Europe 1994

Fruktbarhetsutvikling³

Fruktbarhetsutviklingen i Europa de siste hundre år er preget av flere trender. Her skal vi se på tre av de mest interessante. For det første fikk vi et stort fruktbarhetsfall på slutten av forrige århundre, som er en del av den såkalte

demografiske overgang, dvs. den overgang fra høye til lave fødsels- og dødsrater som alle industriland har gjennomgått. For det andre opplevde vi en nedgang i fruktbarheten fra slutten av 1960-tallet, som av noen blir kalt den andre demografiske overgang. Den tredje trenden er den svake, men markerte, oppgangen i fruktbarhet siden midten av 1980-tallet. For alle disse trendene har Norden spilt en ledende rolle.

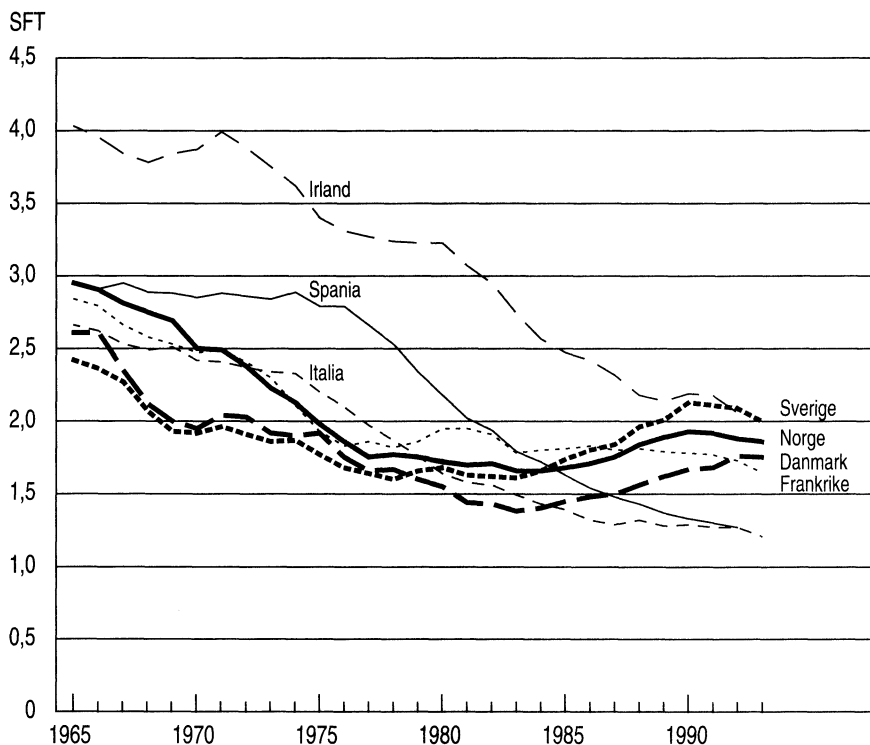
Den demografiske overgang

I den demografiske overgang var de nordiske land tidlig ute, men ikke først. I Frankrike begynte fruktbarheten å falle allerede på slutten av 1700-tallet. Resten av Europa fulgte etter i siste tredjedel av forrige århundre og begynnelsen av dette. I en oversikt over når de forskjellige land hadde hatt 10 prosent nedgang i den ekteskapelege fruktbarhet, rangerer Sverige som nr. 5 (1892), Danmark som nr. 9 (1900), Norge som nr. 10 (1904) og Finland som nr. 12 (1910) (Coale og Watkins 1986: 394-395).

Fruktbarhetsfallet siden 1960-tallet

Når det gjelder den andre demografiske overgang, dvs. fallet i fruktbarhet de siste 20-30 år til under det nivå som gir befolkningsvekst på lang sikt, var Norden imidlertid tidlig ute (se tabell 1 og figur 2). I 1970 var samlet fruktbarhetstall (SFT)^{4,5} under 2 barn pr. kvinne bare i nordiske land, dvs. i Finland (1,83), Sverige (1,94) og Danmark (1,95) (bortsett fra Luxembourg). SFT i Norge (2,24) var da blant de høyeste i Europa og på rask vei nedover, men ennå ikke sunket til under reproduksjonsnivået⁶. I de fleste europeiske land sank fruktbarheten dramatisk til midten av 1980-tallet,

Figur 2: Samlet fruktbarhetstall i noen vesteuropeiske land. 1965-1993

Kilde: Sardon 1994

flere steder til under 1,5 barn pr. kvinne. I figur 2 har vi bare kunnet ta med noen få land: de fire nordiske, og "avvikerne" Irland, Italia og Spania. Utviklingen i mange sentraleuropeiske land, bl.a. Nederland, er imidlertid svært lik utviklingen i Frankrike.

Årsakene til det store fruktbarhetsfallet er mye diskutert og noen allment akseptert teori finnes ikke. De fleste mener at både økonomiske og sosiale faktorer har hatt innflytelse. Faktorer som ofte nevnes er introduksjonen av moderne prevensjonsmetoder på midten av 1960-tallet samt veksten i utdanning og yrkesaktivitet blant kvinner.

Kulturelle faktorer har trolig også spilt en rolle. Lesthaeghe og

Surkyn (1988) mener at bl.a. utviklingen av individualistiske og ikke-religiøse holdninger har vært viktige for fruktbarhetsfallet siden 1965. De viser f.eks. at Danmark ligger lavest på alle religiøse indikatorer, slik som andel av befolkningen som tror på Gud, himmelen, et liv etter døden, djevelen eller helvete (1981-tall for Danmark, Irland, Nord-Irland, Spania, Italia, Belgia, Storbritannia, Vest-Tyskland, Nederland og Frankrike).

Fødselstallet økende igjen på 1980-tallet

Etter et stort fall, begynte fruktbarheten å stige på midten av 1980-tallet - særlig i Nord-Europa. Her var Sverige igjen pioneren, slik at Sverige i 1992 hadde **høyest** fruktbarhet (SFT 2,09) i Vest-Europa, til

og med høyere enn Irland (2,06) (se tabell 1).

Økningen i fruktbarhet på 1980-tallet har vært størst i de nordiske land. Fra 1980 til 1992 økte SFT med mellom 0,16 og 0,41 barn i de nordiske land. I resten av Vest-Europa sank SFT, bortsett fra Sveits som hadde en ubetydelig oppgang (på 0,03 barn) (Nobile 1994:15).

Mye av økningen skyldes utsettelse av fødsler ved at "eldre" kvinner, dvs. over 30 år, har hatt en markert fruktbarhetsøkning. Dette har ført til at gjennomsnittlig fødselsalder, spesielt ved første fødsel, har økt betydelig. Førstefødselsalderen er imidlertid ikke lenger høyere i Norden enn ellers i Vest-Europa (se tabell 1).

Årsaker til fruktbarhetsoppgangen

I Sverige regner man med at sosial- og familiepolitikken har spilt en rolle for fruktbarhetsoppgangen, spesielt muligheten for å beholde svangerskapslønn dersom det er mindre enn to og et halvt år mellom barna (Hoem 1990). Også i Norge er det grunn til å tro at en politikk med formålet å gjøre det lettere å kombinere barn og yrkesaktivitet, har hatt en positiv virkning på fruktbarheten. De siste åra er barnehagedekningen økt og svangerskapspermisjonen kraftig forlenget og inkluderer nå også menn, noe som er uvanlig utenfor Norden.

Lavest fruktbarhet i Sør-Europa

Siden slutten av 1980-tallet er det Sør-Europa som har hatt lavest fruktbarhet i Europa: I 1992 var SFT 1,25 i Italia og 1,23 i Spania (se tabell 1 og figur 2). Det kan synes som et paradoks at det er katolske land som har lavest fruktbarhet på tross av pavens sterke

Tabell 1: Fruktbarhetsmål

	Samlet fruktbar- hetstall. Barn pr. kvinne. 1992	Gjennom- snittsalder ved første fødsel (år). 1991	Andel fødsler utenfor ekteskap. Prosent. 1991	Legale aborter pr. 100 levende- fødsler. Ca. 1991	Abort- lovgiv- ning ¹ . Ca. 1990
Norge	1,88	25,7	40,9	25,5	7
Danmark	1,76	26,8	46,5	30,7	7
Finland	1,85	26,9	27,4	18,7 ²	6
Island	2,21	24,4	56,4	15,0 ²	6
Sverige	2,09	26,5	48,2	28,9	7
Belgia	1,66	..	..	18,0 ³	6
Frankrike	1,73	27,2	27,5	22,5	6
Hellas	1,39	25,0	2,4	10,8	7
Irland	2,06	26,3	16,6	0,0	1
Italia	1,27	..	6,6	27,9	6
Luxembourg	1,64	..	12,2	..	6
Nederland	1,59	27,7	12,0	9,9	7
Portugal	1,51	24,9	15,6	..	5
Spania	1,27	..	..	9,3 ²	5
Storbritannia	1,79	27,5	29,8	24,0	6
Sveits	2,09	27,8	6,5	15,9 ³	3
Tyskland ⁴	1,30	27,1	11,1	14,9	5
Østerrike	1,51	26,1	24,8	17,1 ³	7

¹ = Uoppgitt i de kilder som var tilgjengelig

¹ Den mest liberale begrunnelsen for tillatelse av legal abort er oppgitt: 1 For å redde kvinnens liv, 2 For å bevare den fysiske helse, 3 For å bevare den mentale helse, 4 Ved voldtekt eller incest, 5 Ved skader på fosteret, 6 Pga. økonomiske og sosiale forhold, 7 På anmodning (selvbestemt avbort)

² 1990

³ Ca. 1988

⁴ Før 1990: Vest-Tyskland

Kilder: Sardon 1994, Council of Europe 1994, Nobile 1994, Monnier og de Guibert-Lantoine 1993, Eurostat 1994, United Nations 1994

motstand mot abort og prevensjon (bortsett fra sikre perioder). Dette gjelder ikke bare i Europa, men faktisk i hele verden, og illustrerer religionens minkende innflytelse - i hvert fall på disse områdene. Det er også interessant å merke seg at fruktbarheten nå er sunket til under reproduksjonsnivået i et annet svært katolsk land, Irland, som lenge hadde den høyeste fruktbarheten i Europa. Dette har skjedd på tross av myndighetenes restriktive politikk når det gjelder adgangen til prevensjonsmidler og abort.

Mange legale aborter i Norden, men flere i Øst-Europa

De nordiske land var blant de første til å introdusere en spesiell lovgivning om aborter (Island i 1938,

Sverige i 1938 og Danmark i 1939). På 1970-tallet innførte Danmark, Norge og Sverige fri adgang til selvbestemt abort innen de første 12 eller 18 ukers svangerskap, mens det fortsatt er noen begrensninger i adgangen til abort i Finland og Island. Ellers i Vest-Europa er det bare Hellas, Østerrike og Nederland som har selvbestemt abort (se tabell 1).

Antall aborter er da også ganske høyt i de nordiske land. I Vest-Europa i 1988 var det Danmark og Sverige som hadde flest legale aborter i forhold til fødselstallet, dvs. ca 30 pr. 100 levendefødsler (se tabell 1). Norge lå på fjerdeplass, like bak Italia. De andre landene med selvbestemt abort har

betydelig lavere abortrater. Det er interessant å merke seg at **Nederland**, som har en like liberal abortlovgivning som oss, har en abortkvote som bare er ca. 1/3 av vår (se tabell 1). Det samme gjelder tenåringsfruktbarheten: henholdsvis 4,8 og 16,0 fødsler pr. 1 000 kvinner mellom 15 og 19 år i 1992 (COE 1994: 214, 222). Nederland synes altså å ha hatt en mer vellykket politikk enn de nordiske land når det gjelder prevensjonsopplysning, ved siden av at færre tenåringer er samboende eller gift og at den seksuelle debutalder er noe høyere enn i f.eks. Sverige.

I Øst-Europa er aborttallene imidlertid betydelig høyere enn i Norden - i noen land er det faktisk **flere** legale aborter enn fødsler, f.eks. i Romania med 315 pr. 100 fødsler (Nobile 1994). Dette skyldes i høy grad at aborter er brukt som en prevensjonsmetode.

Færrest gifter seg i Norden

Vest-Europa har i flere hundre år vært preget av det såkalte europeiske giftermålsmønsteret, dvs. høy giftermålsalder og mange som aldri gifter seg. Dette i motsetning til i Øst-Europa og resten av verden, der giftermålsalderen var lav og ekteskapet (i vid betydning) nesten universelt (Hajnal 1965). Her er det igjen de nordiske land som har vært ledende. F.eks. var det rundt år 1900 minst vanlig å gifte seg i Island, Sverige og Norge, der henholdsvis 29, 19 og 18 prosent av kvinner i slutten av 40-åra aldri hadde vært gift (Hajnal 1965).

Ekteskapets betydning har fortsatt å minke i Norden, om enn ikke primært av økonomiske grunner som for hundre år siden. Den minkende vekten på religiøsitet og den større vekten på individualisme, har også

Tabell 2: Familiedanning og oppløsning

	Samlet rate for første giftermål. Prosent. Ca. 1991	Samlet skilsmisse- rate. Prosent. 1991	Samboen- de kvinner 20-24 år. Prosent. Ca. 1985 ²
Norge	49	40	34 (1988)
Danmark	59	41	42 (1985)
Finland	58	41	
Island	49	37	
Sverige	49	44	32 (1985)
Belgia			7 (1982)
Frankrike	55	33	15 (1986)
Hellas	82	13	
Irland			2 (1982)
Italia		8	1 (1983)
Luxembourg	70		
Nederland	64	29	18 (1989/90)
Portugal	84		
Spania	67 (1990)		
Storbritannia	62 (1991)	42	14 (1989/90)
Sveits	74	34	12 (1985)
Tyskland ¹		30	14 (1982)
Østerrike	56	33	

¹ Før 1990: Vest-Tyskland

² Nyere data er ikke tilgjengelige

Kilder: Council of Europe 1994, Roussel 1992

påvirket ekteskapsutviklingen ved at færre gifter seg og flere skilles.

I 1990 hadde Norge, Island og Sverige lavest rate for inngåelse av første ekteskap i Europa, med under 50 prosent⁷. Tallene for disse nordiske landene er lavest i Vest-Europa (se tabell 2). De som gifter seg gjør det dessuten seinere. Sverige og Finland hadde høyest gjennomsnittsalder ved første ekteskap i Vest-Europa i 1992. Norge lå også høyt, men litt lavere enn Sveits.

Nesten halvparten av ekteskapene i Norden oppløses

I Norden er det altså relativt få som gifter seg, men det er også stor lekkasje fra ekteskapet i den andre enden: Nesten ingen andre nasjonaliteter skiller seg så mye som de nordiske. De er ved siden av britene de eneste som kan forvente at over 40 prosent blir skilt (tabell 2).

Deretter er det et sprang ned til land som Frankrike, Sveits og Østerrike hvor rundt 1/3 må regne med å bli skilt. Igjen er det Italia som utmerker seg, med en skilsmisserate på bare 8 prosent. Dette henger sammen med en restriktiv skilsmissegivning. Vatikanets innflytelse er her fortsatt stor.

Norden har også gått foran når det gjelder å forenkle muligheten for skilsmisse, spesielt Sverige, der skilsmissegivningen av 1974 gjorde det svært enkelt å skilles: Skilsmisse kan fås etter bare et halvt års betenkningstid hvis det er barn i ekteskapet. Ellers innvilges skilsmisse på dagen.

Flest samboere i Norden

Den viktigste årsaken til ekteskapsreduserte betydning i Norden er framveksten av samboerskap. Norden er uten tvil trendsetter når det gjelder utvikling av det moderne samboerskap, også kalt samliv uten vigsel. Men ugift samliv var ikke uvanlig i tidligere tider heller, som påvist av Eilert Sundt (1855). På dette området var igjen Sverige først ute, med Danmark et par år etter, og Norge noen år deretter. Omkring 1977 var 1/3 av svenske kvinner, 1/4 av danske kvinner og 1/20 av finske og norske kvinner mellom 18 og 44 år samboere (Brunborg 1979). Dette var betydelig høyere enn i resten av Europa, der dette fenomenet var så sjeldent og sensitivt at det nesten ikke fantes statistikk om det. I løpet av 1980-åra ble samboerskap vanligere både i Norden og ellers, men fortsatt var det Norden som førte an, med 1/3 eller mer av kvinner mellom 20 og 24 år som var samboende (se tabell 2). Deretter fulgte Nederland og Frankrike med hhv. 18 og 15 prosent, mens bare 1 prosent av italienske kvinner var samboende. Mange europeiske

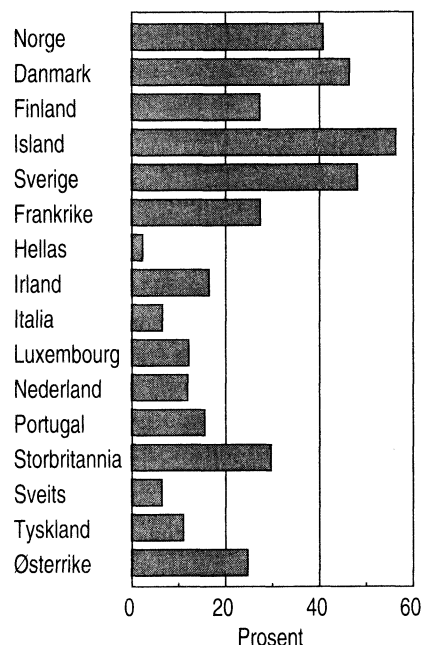
land har altså tatt inn på Norden, men fortsatt er samboerskap både vanligst og mest akseptert i de nordiske land.

Hvert andre barn født utenfor ekteskap

Fordi samboerskap er blitt så alminnelig i Norden (unntatt Finland), blir for tida rundt halvparten av alle barn født utenfor ekteskap, mot under 30 prosent i Frankrike og Storbritannia (se tabell 1 og figur 3). Her ligger Italia igjen lengst fra de nordiske land, med bare 7 prosent av barna født utenfor ekteskap.

Liberala holdninger og lover

Holdningen til utradisjonelle familieformer er utvilsomt mer liberal i Skandinavia enn ellers i Europa. Som nevnt ovenfor har vi gått foran når det gjelder atferd. Men

Figur 3: Andel fødsler utenfor ekteskap. 1991¹

¹ Tall for Belgia og Spania mangler

Kilde: Council of Europe 1994

Tabell 3: Dødelighet og befolkningsstruktur

	Spedbarns- dødelighet pr. 1 000 lev. fødsler. Ca. 1992	Forventet levealder ved fødselen (år)		Prosent av befolkningen 65+ år. Ca. 1993
		Menn. Ca. 1991	Kvinner. Ca. 1991	
Norge	5,8	74,0	80,1	16,2
Danmark	6,6	72,2	77,7	15,5
Finland	5,8	71,3	79,3	13,6
Island	3,9	75,1	80,8	10,9
Sverige	5,4	74,9	80,5	17,7
Belgia	8,2	72,4	79,1	15,4
Frankrike	6,6	72,9	81,1	14,5
Hellas	8,4	74,0	79,4	14,3
Irland	6,6	71,0	76,7	11,4
Italia	8,3	73,6	80,2	14,8
Luxembourg	8,5	72,6	79,1	13,6
Nederland	6,3	74,0	80,2	13,0
Portugal	9,2	69,9	77,3	14,1
Spania	7,9	73,4	80,5	14,1
Storbritannia	6,6	73,0	78,5	15,8
Sveits	6,6	74,1	80,9	14,6
Tyskland	6,6	72,6	79,1	15,0
Østerrike	7,5	72,6	79,2	15,3

Kilder: Council of Europe 1994, Eurostat 1994

også når det gjelder lovgivning og lovfortolkning er vi pionerer, bl.a. er samboerskap mer og mer blitt sidestilt med ekteskap, særlig når paret har barn sammen. Et annet og noe spesielt eksempel, er muligheten for registrering av partnerskap mellom personer av samme kjønn. Partnerskapene kan juridisk - med noen få unntak - regnes som likeverdige med ekteskap. Dette ble innført av Danmark som første land i verden i 1992, i Norge året etter og i Sverige i år.

Norge lenge på topp i levealder

Dødeligheten i Norden var lenge lavest i verden. I over hundre år lå Norge i teten internasjonalt når det gjaldt forventet levealder ved fødselen og i 1960-åra lå Norge, Island og Sverige på topp. Så seint som i 1976 hadde Island og Norge verdens høyeste levealder for kvinner, mens norske menn hadde tredje høyest levealder. På den annen side har Danmark og Finland, spesielt finske menn, alltid hatt betydelig lavere levealder enn sine nordiske naboer. Siden 1970-åra har imidlertid mange land i og utenfor Europa hatt en kraftig økning av forventet levealder, mens utviklingen i Norden har vært langsommere.

Rundt 1991 var Norge ikke en gang på poengplass i dameklassen (nr. 8), men på en delt fjerdeplass (sammen med Nederland og Hellas) i herreklassen (se tabell 3). Dessuten ble vi slått av flere ikke-europeiske land, spesielt Japan, som i mange år nå har hatt verdens høyeste levealder for både kvinner og menn, med henholdsvis 82,1 og 76,0 år i 1990-1991. Japan overtok lederposisjonen fra Island på begynnelsen av 1980-tallet.

Myten om vår sunne livsstil får kanskje en liten knekk når vi blir klar over at den forventede levealder i Japan i dag er om lag to år lengre enn hos oss og at franske kvinner kan forvente å leve ett år lenger enn sine norske søstre.

Etter en sterk norsk innsats de siste åra er det imidlertid grunn til å tro at vi vil forbedre vår posisjon noe, da den forventede levealderen økte til 74,2 år for menn og 80,3 år for kvinner i 1993. Dette skyldes særlig reduksjon av spedbarnsdødeligheten.

Spedbarnsdødeligheten lavest i Norden

Når det gjelder spedbarnsdødelighet, er vi igjen i teten, etter at den nærmest stagnerte på 1980-tallet. Siden 1990 har imidlertid spedbarnsdødeligheten gått kraftig ned i Norge, bl.a. gjennom reduksjon av krybbedødsfall blant spedbarn, slik at den i 1993 var bare 5,0 pr.

1 000 levendefødsler. Bare Island (3,9 i 1992) og Japan (4,4 i 1992) hadde noen gang registrert lavere tall enn dette. De fem nordiske land hadde lavest spedbarnsdødelighet i Europa i 1991 (se tabell 3 og figur 4) og bare Japan lå lavere ellers i verden.

Mange gamle

Aldersfordelingen i en befolkning blir primært bestemt av tidligere tiders fødselstall og dødelighet. Den lave fruktbarheten i Norden i store deler av dette århundret har ført til at vi har fått en ganske gammel befolkning. Andelen av befolkningen som er 65 år eller eldre, er svært høy i Norden, spesielt i Sverige og Norge, som har de høyeste andelene i Europa med henholdsvis 17,7 og 16,2 prosent (se tabell 3 og figur 5). Men **økningen** i andel gamle framover blir mindre i Norge enn i alle andre land i Europa fordi vi hadde spesielt lave fødselstall i mellomkrigsåra.

Figur 4: Spedbarnsdødelighet. Ca. 1992

¹ Finland 1991 ² Vest-Tyskland

Kilde: Council of Europe 1994, Eurostat 1994

På lang sikt vil de land som i dag har lavest fruktbarhet få forholdsvis flere gamle enn i Norden. Dette gjelder bl.a. Sveits og Tyskland, hvor mer enn hver fjerde innbygger vil være over 65 år i 2030, mot ca. 21 prosent i Norge og Sverige (Hagemann og Nicoletti 1989).

Øst-Europa

Det har lenge vært store forskjeller mellom Øst- og Vest-Europa når det gjelder demografiske forhold. Disse forskjellene skyldes imidlertid ikke bare forskjeller i politisk system, men også gamle sosiale og

kulturelle forhold. Som nevnt foran, har det i mange hundre år vært markert forskjell på det vest-europeiske og det østeuropeiske giftermålsmonsteret, avgrenset av en linje mellom Trieste og St. Petersburg (Hajnal 1965).

I nyere tid har den demografiske utvikling i Øst-Europa dels lignet på utviklingen i Norden, dels på resten av Europa og dels har Øst-Europa gått sine egne veier som før. Det siste gjelder bl.a. aborter, der de fleste land har hatt en svært liberal praksis og aborter har vært

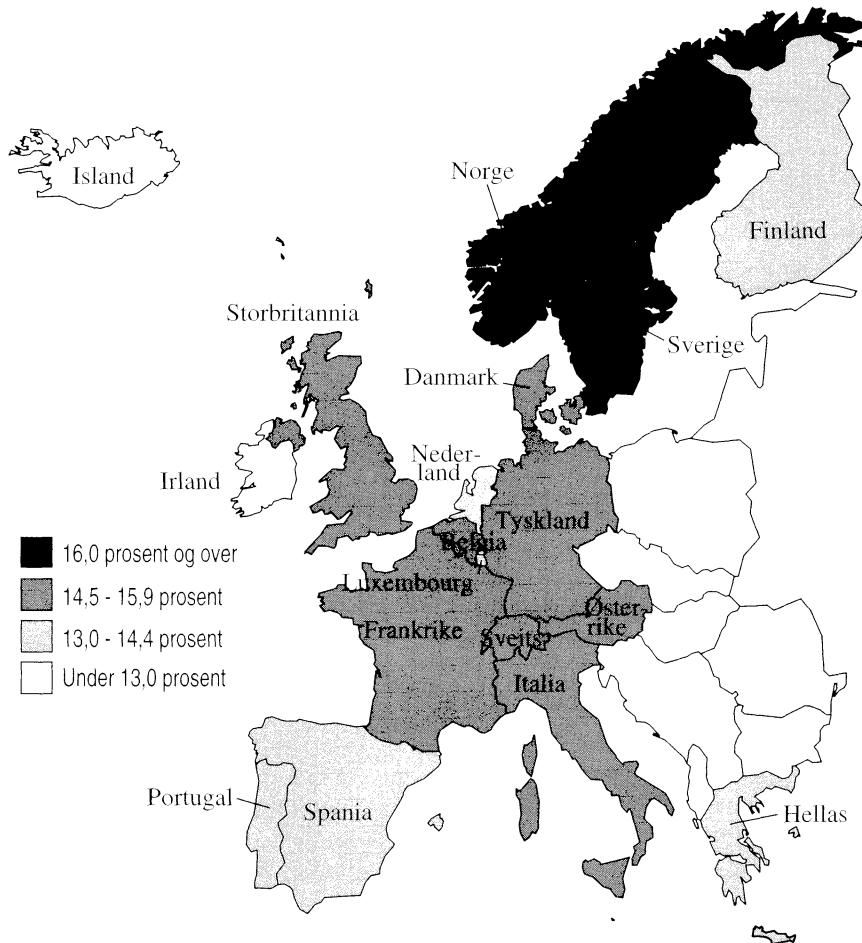
(mis)brukt som prevensjonsmetode. På den annen side har Polen nylig innført en restriktiv abort-politikk.

Den vanskelige økonomiske og politiske situasjonen i de tidligere sosialistiske stater i Øst-Europa kan få demografiske konsekvenser, slik som økende dødelighet og lavere fruktbarhet. Omveltningene har også gjort at det er vanskelig å få tak i god og aktuell statistikk, spesielt for republikkene i det tidligere Sovjetunionen.

Fruktbarheten har sunket til reproduksjonsnivået (eller under) også i det sosialistiske Øst-Europa. Dette skjedde vel så tidlig som i Vesten. Tiltak med sikte på å øke fruktbarheten, førte imidlertid til en viss midlertidig oppgang i noen land, bl.a. i Øst-Tyskland og Romania på 1960 og 1970 tallet. Nå er fruktbarheten under reproduksjonsnivået i alle østeuropeiske land og i de europeiske forhenværende sovjetiske republikkene, bare med unntak av Albania og Moldova.

Enkelte presseoppslag de siste åra tyder på at forverringen av leveforholdene i Øst-Europa har ført til en økning i dødeligheten. Det er riktig at forventet levealder i Øst-Europa er betydelig lavere enn i Vest-Europa, i de fleste land ligger den på rundt 65 år for menn og 75 år for kvinner. Men tilgjengelig statistikk tyder ikke på at det har vært noen dramatisk økning, i hvert fall ikke inntil 1990-1991. I motsetning til i Vest-Europa sank forventet levealder i Sovjetunionen med 3,8 år for menn og 1,7 år for kvinner fra 1966 til 1980. På 1980-tallet var det igjen en forbedring, men med en liten forverring i 1987-1989 for menn (Andreev, Biryukov og Shaburov 1994). På 1980-tallet steg spedbarnsdødeligheten litt i

Figur 5: Prosent av befolkningen 65 år og over. Ca. 1993

Kilde: Council of Europe 1994

enkelte sovjetrepublikker, men har siden stort sett falt (Pinelli, Nobile og Lapinch 1994). Den er imidlertid fortsatt høy i en del tidligere sovjetrepublikker og andre østeuropeiske stater. For utviklingen etter 1990 har vi ikke sammenlignbare tall.

Norden - foran og annerledes

Vi har vist hvordan nye demografiske mønstre ofte blir introdusert i de nordiske land, spesielt i Sverige. Det er imidlertid vanskelig å påvise at **Norge** er spesielt og annerledes,

i hvert fall ikke på de områdene vi har berørt her. Norge følger som regel noen år etter Sverige og av og til etter Danmark. På noen områder fortsetter de nordiske land å være "ledende", som for samboerskap og spedbarnsdødelighet. På andre områder derimot, går noen land forbi og blir "mer skandinaviske enn skandinavene selv", f.eks. er fruktbarheten nå lavest i Sør-Europa.

Nasjonale grenser medfører forskjeller i lovgivning, økonomiske

og sosiale forhold, kultur og tradisjoner, informasjonsspredning m.m. som påvirker demografisk og annen atferd. Det er derfor grunn til å tro at demografiske forskjeller mellom de europeiske land blir mindre etter hvert som de nasjonale grenser får mindre betydning og landene blir likere på økonomisk og annen måte. Dette kan imidlertid føre til at **regionale** forskjeller blir større, dvs. det omvendte av den reduksjon i lokale demografiske variasjoner som skjedde i Europa mellom 1870 og 1960 pga. nasjonalstatenes økende betydning (Watkins 1992).

Det er ingen enkel årsak til at den demografiske utviklingen i Norden vanligvis ligger foran resten av Europa. På noen områder, f.eks. samboerskap, ligger forklaringen trolig langt tilbake i tid og kan ha sammenheng med kristningen av Europa, som kom seinere, og kirkenes stilling, som er svakere, i utkantområdene enn i det sentrale Europa.

Det er lite trolig at eksemplets makt har hatt noen stor betydning, fordi de nordiske land er små og ligger i utkanten. Det er heller grunn til å tro at det er omtrent de samme faktorene som har påvirket utviklingen i resten av Europa som i Norden, men at disse har blitt betydningsfulle på et seinere tidspunkt ellers i Europa. Viktige forhold er trolig økonomisk utvikling, utbygging av velferdssamfunnet og ikke minst kvinnes posisjon i samfunnet og de enkelte familier. Både når det gjelder fruktbarhet, ekteskap og skilsmisser er det sannsynlig at kvinnes friere stilling i Norden har påvirket utviklingen. Selv om det er langt til full likestilling i Norden, er vi utvilsomt kommet mye lenger enn i resten av Europa.

1. Jeg er takknemlig for nyttige kommentarer fra Kirsti Huserbråten, Nico Keilman og Lars Østby.

2. Også når det gjelder befolkningsstatistikk er de nordiske land pionerer: Vi hadde de første folketellingene i Europa (Island 1703, Sverige 1749, Finland 1751, Danmark og Norge 1769); vi har tidsserier med årlige antall fødsler, dødsfall og ekteskap fra midten av 1700-tallet; og vi har i dag sentrale befolkningsregistre av høy kvalitet som utnyttes til statistikk og forskning - noe ingen andre europeiske land har (kanskje med unntak av Belgia).

3. Begrepet **fruktbarhet** bruker vi om de faktiske fødslene i en befolkning eller til en person, og ikke evnen til å få barn, som i demografi kalles for **fekunditet**. Det er ingen grunn til å tro at fruktbarhetsnedgangen i Europa skyldes lavere fekunditet.

4. Samlet fruktbarhetstall er forventet antall barn som vil bli født av en kvinne som gjennomlever hele den fødedyktige periode (15-49 år) med de observerte fødselsrater.

5. De tall som oppgis i denne artikkelen for SFT, levealder og andeler som gifter og skiller seg, er **forventede** størrelser. Dette vil si at tallene viser hva som vil skje dersom en gruppe personer gjennom livsløpet opplever de ratene som er observert, vanligvis i løpet av ett kalenderår. Dette betyr f.eks. at ei jente født i Norge i 1993 kan **forvente** å leve i 80,3 år, få 1,9 barn, og ha en sannsynlighet på 0,64 for å bli gift og 0,47 for å bli skilt (dersom hun gifter seg) - med de rater som ble observert i 1993. De **faktiske** tallene for 1993-kullet vil vi først kunne få om litt over 100 år.

6. Med **reproduksjonsnivå** menes det fruktbarhetsnivå som på lang sikt vil gi et konstant folketall, når vi ser bort fra inn- og utvandring. Dette tilsvarende et samlet fruktbarhetstall på omtrent 2,1 barn pr. kvinne.

7. Med den beregningsmetode Europarådet har brukt kan ikke giftermåls- og skilsmisseratene i tabell 2 uten videre tolkes som **forventet** andel som blir gift eller skilt, jf. note 5. Spesielt gjelder dette samlet giftermålsrate, som underestimerer andelen som blir gift hvis de aldersbestemte ratene er fallende og giftermålsalderen er stigende. Ifølge de aldersbestemte ratene i Norge 1991 kunne 68 prosent av kvinner og 62 prosent av menn

forvente å bli gift, mens 44 prosent av gifte kvinner og 45 prosent av gifte menn kunne forvente å bli skilt. Avviket er altså ikke så stort fra den samlede skilsmisseraten.

Litteratur

Andreev, E. G., V. A. Biryukov og K. J. Shaburov (1994): "Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects". *European Journal of Population* 10 (3): 275-285.

Brunborg, Helge (1979): "Cohabitation without marriage in Norway." Artikler nr. 116, SSB, Oslo.

Coale, A. J. og S. C. Watkins (red.) (1986): *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton.

Council of Europe (1994): *Recent demographic developments in Europe 1993*. Council of Europe Press, Strasbourg.

Eurostat (1994): "Demographic statistics 1994." Bruxelles og Luxembourg.

Hagemann, R. P. og G. Nicoletti (1989): "Population ageing: economic effects and some policy implications for financing public pensions." *OECD Economic Studies* No. 12: 51-96.

Hajnal, John (1965): "European marriage patterns in perspective." Side 101-143 i D.V. Glass og D.E.C. Eversley (red.) *Population in History*. Arnold, London.

Hoem, Jan M. (1990): "Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden." *Population and Development Review* 16(4): 735-748.

Lesthaeghe, Ron og Johan Surkyn (1988): "Cultural Dynamics and

Economic Theories of Fertility Change." *Population and Development Review* 14(1): 1-45.

Monnier, Alain og Catherine de Guibert-Lantoine (1993): "La conjoncture démographique: L'Europe et les pays développés d'Outre-Mer." *Population* 48(4): 1043-1067.

Nobile, Annunziata (1994): "The demographic and social context of childbearing." CDPO(94)6, Council of Europe, Strasbourg.

Pinnelli, A. A. Nobile og A. Lapinch (1994): "La mortalité infantile dans les pays développés et les Républiques de l'ancienne Union soviétique. Tendances et facteurs." *Population* 49 (2): 369-394.

Sardon, Jean Paul (1994): "Fécondité Générale." *La population européenne en chiffres*. Institut National d'Études Démographiques, Paris.

Sundt, Eilert (1855): *Om giftermaal i Norge*. Christiania. Ny utgave på Pax forlag, Oslo 1968.

United Nations (1994): *World Abortion Politics*. ST/ESA/SER.A/140, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, United Nations, NY.

Watkins, Susan C (1992): "Demographic Nationalism in Western Europe, 1870-1960." I J.R. Gillis, L.A. Tilly og D. Levine (red): *The European Experience of Declining Fertility, 1850-1970*. Blackwell, Cambridge og Oxford.

Helge Brunborg er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for offentlig økonomi og personmodeller.